

Szegedi Tudományegyetem –
Irodalomtudományi Doktori Iskola

Borsodi László

**METAFORIKUS VERSBESZÉD, SZEREPJÁTÉK ÉS
CIKLUSKÉPZÉS
BAKA ISTVÁN KÖLTÉSZETÉBEN**

*A Tájkép fohással mint újrarendezett
költői testamentum*

A doktori értekezés tézisei

Témavezető:

Dr. habil. Bombitz Attila

Szeged

2015

1. A doktori értekezés problémafelvetése és célkitűzései

Értekezésem Baka Istvánnak a szerzői kanonizációs gesztus révén az életművet lezártnak és véglegesnek felmutató, tehát költői testamentumnak, az életműkiadás forrásának tekintett *Tájkép fohással* című (Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996) kötetének recepcióesztétikai alapú interpretációja.

Baka költészetének sajátos poétikai jellegét az a líraelvűség adja,¹ ami a toposzok és motívumok sajátos egymásra hatása által teremtett metaforikus versnyelv zárttságában, az inter- és intratextuális viszonyként működő, elmozdulásokban, átértelmezésekben megragadható, ciklusokba szerveződő versek szerepváltozataiban, maszkjaiban, alteregóiban ölt testet, aminek alapja a későmodern világ- és nyelvfelfogás. Ez a költészet ugyanis a nyelv uralmának, a nyelvi megelőzöttségnek a tapasztalatával szembesít. Baka poétikája szerepköltészet, amelyben az

¹ Értekezésem bevezetőjében – főként FÜZI László *A mai magyar költészet és a társadalom* (Tiszatáj, 1995/12., 43–64.) című tanulmányára hivatkozva – kitérek arra is, hogy melyek voltak azok a költészetben belüli és a társadalom változásaihoz köthető tényezők, amelyek Baka Istvánt ahhoz az ars poeticához vezették el, amely a műalkotást kizárólag nyelvi konstrukciónak vallja.

intertextuális eljárások révén (szöveg)hagyomány- és kultúraértelmezés, nyelvi világteremtés történik. A nyelv teremti meg a szövegek énjét. A nyelv tehát nem alárendelt az éneknek, hanem fordítva: az én a nyelv produktuma.² Ennek a későmodern nyelv- és identitás-felfogásnak,³ alkotáseszménynek a függvényében olvasható minden, a (metafora) világ(a) mint nyelvi világ, Isten mint metafora és a különböző maszkok mint a hagyományértelmezés lehetőségének alakzatai. Ezért az egyes kötetekre vonatkozó résztanulmányok és a költői életmű egészét elemző szintézis jellegű tanulmányok nagy része ellenében nem választom el Baka költészetének metaforikus versbeszédét a szerepjátszás kérdésétől, sőt utóbbit kiterjesztem a korai költészetre is, ami ugyancsak szokatlan gondolat az eddigi diskurzusban.

Az idegent a sajáttal rokonító, illetve a sajátot mássá idegenítő, így a költői nyelvet többszólamúvá tevő későmodern nyelvfelfogás, a szerepjáték, a maszköltés mint

² Vö. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: „Én” és hang a líra peremvidékén, in: Uő: *Metapoétika. Önreprezentáció és nyelvszemlélet a modern költészetben*, Kalligram, h. n., 2007, 80–143., itt: 83.

³ KULCSÁR-SZABÓ Zoltán úgy véli, a későmodernben az én fogalma a nyelvhez való kitüntetett viszonyában rendül meg, mert szembesül saját feltételezettségének/esetlegességének dimenzióival. Vö. *Poétika és poetológia (Gottfried Benn)*, in: Uő: *Metapoétika*, 295–366., itt: 311.

hagyományértelmezés és az így teremtődő, apokaliptikus világfelfogást felmutató többrétegű metaforikus versvilág alapján nem Baka István költészetéről, hanem költészetéről beszélek. Ezt a többes számot indokolja a Baka műfordításaiból eredeztethető szerepjátékosok hatása is, annak az orosz, litván, lett, svéd, bolgár és számos más kódnak (kultúrának, nyelvnek, hagyománynak) az értelmezése, képi világának az interpretációja, amely recepcióesztétikai fogantatású dialógust teremt az „eredeti”-ként és „fordítás”-ként aposztrofált Baka-költészet különböző rétegei között. A ciklusképzést sem a nyelvtől elválasztott, a versekre kívülről rávitt eljárásként, hanem a metaforikus versnyelv részeként tárgyalom, hiszen a ciklusok mint nyelvi képződmények a szerepjátékosoknak mint hagyomány- és kultúraértelmező metaforikus alakzatoknak a keretei. Így értekezésemben a metaforikus-szerepjátékos versnyelvnek az interpretációja összekapcsolódik annak a poétikai koncepciónak a vizsgálatával, amely a ciklusváltások és a gyakran ezzel összefüggő szerepváltások miertjét is láttatja.

Metaforikus versbeszéd, szerepjáték és ciklusképzés összefüggéseinek a teljes poétikára kiterjesztett olvasatában egyrészt azt nézem meg, hogy miként működik a költői kép mint világkonstruáló eljárás, másrészt hogy ebben a

metaforikus szemléletben⁴ a szerepversekben a képalkotás miként rendelődik alá „egy világteremtő gesztusnak és a benne rejlő történetszerűségnek”,⁵ miként lesz a kép a maszköltés létesülésének, tehát az intertextuális eljárások révén képződő kultúra- és világértésnek, a különféle hagyományok átértelmezésének az alapja, és fordítva: a nyelv szerepjátékosai miként teremtik ennek a poétikának a képszerűségét, tehát kulturális-poétikai idejét és terét. Ebben az elgondolásban interpretálok az önmagát, a kultúrát továbbbíró, (át)értelmező, tehát a világot birtokba vevő költői nyelv önreflexív vonását is, amely reflektál önmaga anyagságára, az alkotás folyamatára,⁶ valamint felveti lírai én és szerep viszonyának, az identitásnak és az önmegértésnek a problémáját is.

Értekezésem célja, hogy láttassa, Baka István versei és ciklusai különböző szerepeket, maszkokat, alteregókat, megszólalásmódokat konstruáló, kultúrákat és nyelveket

⁴ Vö. SZIGETI Lajos Sándor: „*Metaforákkal tele, megjelenik a líra szelleme*”. *A palackba zárt szonett szabadulása*, Tiszatáj, 1996/9., 107–114., itt: 113.

⁵ PAPP Ágnes Klára: *Szépség és harmónia hermeneutikája. Baka István Tájékp fohással című kötetéről*, Nappali Ház, 1996/4., 75–79., itt: 76.

⁶ Vö. NAGY Gábor: *A lírai önértelmezés Baka István költészetében*, Hittel, 1995/7., 87–94., itt: 87–88.

játékba hozó és maguk is ezek által épülő, a befogadás lezárhatatlanságában folyamatosan teremtődő, alakuló műalkotások, amelyekben szerep és (lírai) én viszonya egymásra utaltságukban képzelhető el,⁷ és hogy mind a világokat teremtő alakmások (akik maguk is teremtettek), mind az így kétszeresen fikcionált szövegvilágokat értelmező befogadó önértése is kivetülés-jellegű, „a folytonos magától-elkülönülés létmódjában történik meg.”⁸ Ez a kivetülés-jelleg, a magától való elkülönülés, a szerepek sokfélesége pedig éppen a világ(ok) és az én(ek) lehetséges egységét kérdőjelezi meg. Akkor viszont a személyesség sem személyesség, illetve nincs *egy* koherens (lírai) én, amelyre a beszélők rámutatnának, kijelölnék annak textuális pozícióját. Következésképpen az én állandó dinamizmusában, maszkjaiban, azaz a szereppel való azonosulási és távolságot teremtő gesztusaiban ragadható meg Baka verseiben. Így lesznek ezek a költemények a modern költő mítoszteremtő (mítoszokat újraalkotó) eljárásának köszönhetően az én

⁷ Vö. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: „Én” és hang a líra peremvidékén, 85.

⁸ EISEMANN György: *Elsajátított idegenség és elidegenített azonosság, A modern lírai alany önértelmezésének történetiségéhez*, in: Bednatics Gábor – Kékesi Zoltán – Kulcsár Szabó Ernő (szerk.): *Identitás és kulturális idegenség*, Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 56–66., itt: 56. L. még: PAPP, 78.

individualizált mítoszainak felmutatói,⁹ ami az egymásból következő, egymással felelő vagy egymást átértelmező, poétikai következetességgel felépített ciklusok polifonikus karakterében,¹⁰ szerepjátékosainak összetettségében mutatkozik meg.

2. Az alkalmazott módszer felvázolása

Recepcióesztétikai alapú interpretációm elméleti hátterét Hans Robert Jauss okfejtése képezi,¹¹ a poétika későmodern karakterének megközelítésében pedig elsősorban Kulcsár-Szabó Zoltán *Metapoétika* és Fried István *Árnyak közt mulandó árny. Tanulmányok Baka István lírájáról* című tanulmánykötetére hagyatkozom.¹²

Mivel értekezésem a *Tájkép fohással* című költői testamentum kritikai horizontban történő olvasata és

⁹ Vö. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: „Én” és hang a líra peremvidékén, 126.

¹⁰ Vö. PAPP, 78.

¹¹ Vö. JAUSS, Hans Robert: *Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja*, in: Uő: *Recepció – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*, Osiris Kiadó, Budapest, 1999, 36–86.

¹² KULCSÁR-SZABÓ: Kalligram, 2007; FRIED: Tiszatáj Könyvek, Szeged, 1999. Az említettek mellett KULCSÁR Szabó Ernő számos tanulmányát is alapul veszem (l. *Szakirodalom*).

újraolvasása kíván lenni, ezért a különböző egymásra reflektáló, egymás között az inter- és intratextuális utalások révén átjárásokat teremtő szövegvilágok (mint versek, és mint ciklusok) organikus egységként való értelmezését végzi el úgy, hogy közben párbeszédet folytat a művek recepciójában mérvadónak tekintett kritikai szölamokkal. Éppen ezért a kötet, a költészet értelmezését meghatározó módszer a párbeszéd, a polémia kezdeményezése más olvasatokkal, szem előtt tartva, hogy a dialógus kiindulópontja a befogadó felé mindig nyitott vers szövege mint a befogadói megszólíttóság eredője, téve mindezt annak tudatában, hogy az „olvasás sohasem foglalhatja egyetlen nagy egységbe a jelentést a megértéssel”,¹³ mivel a mű–befogadó dialogikus kölcsönössége „a nyitott és lezáratlan jelentés olyan értelmezésének az igénye, amely ezt a lezáratlanságot a beszéd, a nyelv, a műélvezet és egyáltalán, a tudat dialogikus szerkezetével hozza kapcsolatba”.¹⁴

Ebben az együttalkotó, dialogikus folyamatban ugyanakkor fontos szerep jut annak a meggondolásnak is,

¹³ KULCSÁR SZABÓ Ernő: *A „befejezett” műalkotás – a befogadás illúziója és az olvasás retorikája között (Az esztétikai tapasztalat nyelviségének kérdéséhez)*, in: *Uő: Irodalom és hermeneutika*, Akadémiai Kiadó, Budapest, é. n., 224–233., itt: 231.

¹⁴ I. m. 227–228.

amire Zsávolya Zoltán hívja fel a figyelmet. Eszerint a *Tájkép fohással* „szövegtérképe a döntő arra nézve, mit is kell pontosan (illetve leginkább) Baka István költészete címén *tisztelnünk*, vagyis a ciklusépítő irányultság története egyetlen, véglegesült ciklusépület tükrének van kiszolgáltatva”.¹⁵ Metaforikus és önreflexív versbeszéd, szerepjáték és ciklusépítkezés interpretációja során tehát nemcsak a kritikai diskurzus párbeszédjellegére kellett figyelnem, hanem az összehasonlítás módszerével élve arra is, hogy a *Tájkép fohással* mint a költő szándéka szerint kanonizált, véglegesített testamentum hogyan építi magába és értelmezi át azokat a verseket, ciklusokat, szerepeket, amelyek Baka költészetének korábbi szakaszait képezik, egyben a kötet előzményét jelentik.¹⁶ Szem előtt kellett tartanom, hogy a *Tájkép fohással* milyen szövegszerű módosulásokat, esetleg új szerepeket, ciklusokat, szólamokat hozott poétikai előzményeihez képest, miközben az egyetlen organikus egységként szemlélt poétikát olvasó befogadói magatartás mindvégig a ciklusok közötti poétikai-esztétikai kapcsolatra, egymásból következésük és egymásra épülésük mikéntjére

¹⁵ ZSÁVOLYA Zoltán: *Az iszonyat romantikája. Baka István költészetéről*, Műhely, 1997/4., 30–34., itt: 31.

¹⁶ Vö. BOMBITZ Attila: *Sztyepan Pehotnij feltámadása. Kommentárok és jegyzetek Baka István életműkiadásához*, Forrás, 2009/12., 50–64., itt: 52.

irányult, ami egyben az egyes költészeti korszakok megképződését és az azok egymáshoz való viszonyát érzékeltető interpretációs törekvést is jelentett. Természetesen a recepcióesztétikai alapú megközelítésben a fentiekől elválaszthatatlan és megkerülhetetlen feladat maradt annak reflektálása is, hogy miként kerül új horizontba a kritikai diskurzus, esetleg válik érvénytelenné egy-egy kritikai észrevétel vagy kánonképző szándék a (megújult) poétika (új) befogadásában; mi marad érvényes a korábbi, önálló kötetek kompozíciós problematikáján túl a tágabb poétikai kontextussal foglalkozó megállapításokból az egyetlen kötetbe komponált költői hagyatéokra vonatkoztatva.

Értekezésemben az átértelmező, a módosulásokra figyelő kritikai diskurzus kiemelten érvényesül Nagy Gábornak a teljes poétika korszakolását az egyes kötetek csoportosítása alapján elvégző eljárására, ami egyben az immár ciklusokból építkező poétika tagolódását is jelezni hivatott. A szerző „a nemzeti-közösségi létkérdéseket a természeti tájba kivetített látomásokként” megjelenítő és „a szerelem fojtott szenvedélyű virágénekeit” megszólaltató *Magdolna-záport*, a tájverset imitáló metaforikus világot a város tárgyaival kiegészítő *Tűzbe vetett evangéliumot* tekinti a Baka-poétika első korszakának, amelyet a *Döbling* teljesít ki szigorú, az egyetlen központi metaforára épülő vers poétikai

elvével. A második szakasz kezdetét az *Égtájak célkeresztjén* gyűjteményes kötet új verseihez és a *Farkasok órájához* köti, amely fellazítja a szigorú metafora-rendszert, hangsúlyosabbá válik a groteszk és az irónia, zaklatottabb, hosszabb lélegzetvételi mondatok válnak uralkodóvá. Fontos változás Baka maszkírójának átalakulása, hogy egyszerű maszkversek helyett teljes emberi sorsot láttató szerepvers-ciklusok jelennek meg. A *Liszt Ferenc éjszakai* ciklus még átmenetet képez a korai és az új szerepversek között, hogy aztán a költészet harmadik, utolsó korszakát képező *Sztyepan Pehotnij testamentuma* és a *November angyalához* című kötetekben a metaforikus versbeszéd folytonossága mellett felerősödjék az apokaliptikus hang, és meghatározóvá váljék a haláltudat, a számvetés-jelleg és az Istennel való perlekedés.¹⁷ A vázolt korszakolás annyiban értelmeződik át/újra, amennyiben az egyes, a korábbi kötetekre és az azok közötti poétikai-esztétikai alapú kapcsolódásokra vonatkozó kijelentéseket átértelmezik vagy megszüntetik a *Tájkép fohással* című, ciklusokból álló kötet, a költő által újrarendezett és így teljesnek, véglegesnek tekintett költői testamentum módosulásai.

¹⁷ Vö. NAGY Gábor: „...legyek versedben asszonánc”. *Baka István költészete*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001, 13–14.

3. Az eredmények tézisszerű felsorolása

A mű–befogadó dialogikus kölcsönösségén alapuló későmodernség esztétikai tapasztalatából indulva ki¹⁸ Baka István költészetének szintézise sem hozhat létre *végleges értelmeket*, így értekezésemben azokat a nyelvi, kulturális és poétikai tapasztalatokat igyekeztem láttatni, amelyek Baka műveinek későmodern horizontban való olvashatósága felé mutatnak. Nem hagytam figyelmen kívül ugyanakkor, hogy a romantikus költőszerep és képi hagyomány, valamint a klasszikus modernség egészelvűségének az ideája miként értelmeződik át a későmodern nyelvszemléletnek megfelelően a szerepjátékos Baka-költészet metaforikus képi világában úgy, hogy a költő „maga teremtette »világirodalmát« nem pusztán mint költészetének háttéranyagát értékeljük, hanem mint egymásra reagáló előszövegekből épülő szöveg univerzumát”.¹⁹

Mivel egyrészt Baka István poétikája szerepköltészet, amelyben az intertextuális-interkulturális eljárások révén (szöveg)hagyomány- és kultúraértelmezés, nyelvi

¹⁸ Vö. KULCSÁR-Szabó Ernő: *A „befejezett” műalkotás – a befogadás illúziója és az olvasás retorikája között*, 227–228.

¹⁹ FRIED István: *Árnyak közt mulandó árny. Baka István verse Caspar Hauserről*, in: Uő: *Árnyak közt mulandó árny*, 42–62., itt: 45.

világteremtés történik, tehát a nyelv teremti meg a szövegek énjét, másrészt mivel ennek a költői nyelvnek a metaforikus szemlélet a sajátja, tehát a lírai én önértelmezése és világértése, az én közölhetőségének és az önreflexivitásnak a kérdése elválaszthatatlan a szerepjátszás és a metaforikus versbeszéd problémájától,²⁰ arra a következtetésre jutottam, hogy Baka poétikájában az én külsővé tétele, metaforikus átvitelekben megragadható identitása „a nyelviség allegorikus modelljén keresztül” nyilvánul meg,²¹ és az allegória alanya csak grammatikai énként képes megnyilatkozni. A nyelviség „allegorikus-retorikus teljesítményére éppen a későmodern szubjektumfölfogás válik különösen érzékennyé.”²² A versek énje éppen azáltal íródik be a későmodern szubjektumfelfogásba, hogy a grammatikai én mint a nyelv teljesítménye más nyelvi alakzatok megszólíthatóságában teremti önmagát, tehát nyelvi individuumként nem uralhatja a nyelvet, hanem alárendelt a nyelvnek.²³ Ez figyelhető meg

²⁰ Megközelítésemet FRIED tanulmánya is megalapozza. Vö. i. m. 45–46.

²¹ KULCSÁR Szabó Ernő: „Széttérült ütem hálója”. *Hang és szöveg poétikája: a későmodern korszakküszöb József Attila költészetében*, in: Uő: *Irodalom és hermeneutika*, 169–198., itt: 184.

²² Uo.

²³ KULCSÁR Szabó Ernő szerint a modernség kései szakaszában megrendül „az önmagát a szubjektivitás felől megértő én hermeneutikai

abban a poétikai eljárásban, amelyben a lírai én által megszólított másik, például Isten a beszélő megnevezése révén, metaforaként jön létre, illetve a lírai én is a *beszélgetőtárs* megszólítottóságában konstruálódik meg. Így válnak mindketten metaforává. Az én mint a metafora nyelvi önreferenciája és az én nyelvi mivoltát a szöveg énjének destabilizációjával megmutató későmodern nyelvfelfogás²⁴ érhető tetten többek között a *Tűzbe vetett evangélium* vagy a *Tájkép fohással* című önreflexív költeményekben. Az „Isten nevét nem / írom reád többé soha” (*Tűzbe vetett evangélium*) nem az én kiemelt voltát jelenti. A lírai én mint alkotó döntése, hogy nem írja le a nyelvben létező Istent mint az alkotás értelmének a metaforáját, az alkotás kudarcát jelenti, azt, hogy az én nem uralja a nyelvet, az isteni nyelvbe való belépés hozzáférhetetlen. Az, hogy Isten *állandóan érezteti jelenlétét* az önreflexív versekben,²⁵ azt mutatja, a

státusza, s a nyelviségben »lakozó« individuum nem tekinti többé magát a dolgok s egyáltalán: a létező urának.” In: *A fragmentum néhány kérdése a nyelviség horizontváltásában (Fejezet a későmodern irodalmi töredék előtörténetéből)*, in: Uő: *Irodalom és hermeneutika*, 233–255., itt: 238. L. még: KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: *Poétika és poetológia*, 330.

²⁴ Vö. KULCSÁR Szabó Ernő: „Szétterült ütem hálója”, 181.

²⁵ Vö. NAGY Gábor: *A lírai önértelmezés Baka István költészetében*, 91–92.

hagyomány, amely meghatározza az én létesülését, nem tudja kiküszöbölni Istent az önmagával való szembenézésből. Így lesz az önreflexív mozzanat az istenhiány szólama és a költészettel, nyelvvel való szembenézés is Baka István költészetében. Ezért válik hangsúlyossá a költészet teremtő gesztusainak láttatása. Az ént és a versvilágot konstruáló nyelv minden előzetes megértés közegeként „– a mindenkori új megértést végrehajtva – már mindig is korábbi jelentések emlékezetével közvetít tapasztalatokat.”²⁶ Baka István költészetében tehát a nyelv performativitásától elválaszthatatlan szerepjátszás következtében a megszólalás a hagyomány, az irodalom újra- és átértelmezése, a különböző kultúrák, magatartásformák újrահierarchizálása révén valósul meg.²⁷ A nyelv által alkotott képi világ szerepjátékai az én megsokszorozódását, az identitás szerepekben, maszkokban való definiálhatóságát (Petőfi, Vörösmarty, Ady, Széchenyi, Yorick, Hány János, Sztyepan Pehotnij, *Baka István* stb.), a lírai beszéd közvettségét, az elbeszélte lírai világoknak az én által bensővé tett kulturális világterekként való

²⁶ KULCSÁR Szabó Ernő: „*Szétterült ütem hálója*”, 195.

²⁷ Vö. BAKA István: „*Fehér és barna szárnyak*”. Beszélgetőtárs: Gacsályi József, in: *Baka István művei. Publicisztikák, beszélgetések*, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2006, 266–280., itt: 271–272.; FRIED István: *Baka István „Számadása”* in: Uő: *Árnyak közt mulandó árny*, 149–186.; itt: 152.

interpretálhatóságát teszik lehetővé. Ebből fakad ennek a költészetnek a próteuszi jellege.

A *Tájkép fohással* című gyűjteményes kötetnek mint költői hagyatéknek ciklusokban történt elrendezése éppen erre a próteuszi jellegre mutat rá: arra, hogy az én lírai története a végső egyként soha meg nem ragadható én hangulatváltásainak, identitás- és maszkváltásainak a lírai narratíva-mozaikja, és hogy ezek a mozaikok az azonosságra törekvő én felismerhető alaphangja ellenére egymástól való elkülönböződésükben nem-énként létesítik az ént. Az egymással ok-okozati összefüggésben lévő, szervesen egymásra épülő ciklusok, kisciklusok rendje azt teszi nyilvánvalóvá, hogy az egyes verseknek és ciklusoknak, valamint a szerepjátékosok szólamának az autentikussága elsősorban nem önmagában értelmezhető, hanem az egyes költemények a cikluson belüli többi vershez, a költészetet alkotó ciklusok pedig más szerepjátékosok megszólalásmódjához való viszonyukban válnak több síkon értelmezhetővé.²⁸ Ez a karnevalisztikus jelleg pedig annak a későmodern meggyőződésnek a sajátja, amely a lét

²⁸ Véleményemet FRIED Istvánnak az 1990-es évek lírájában tapasztalható átváltozás kapcsán a versciklusról írt értekezése is indokolja. Vö. *Líra, irodalomértelmezés, (vers)kötet. Magyar költők, magyar költészet az 1990-es évtizedben*, in: Uő: *Árnyak közt mulandó árny*, 7–42., itt: 26–27.

szerepekben, különböző utalások, toposzok egymásra hatásában való megképződésének bizonytalansága ellenére a létet a nyelviség alapformájaként gondolja el, és az autentikus lét egyetlen lehetőségét az irodalomban látja. Ez az állandó újradefiniálási kísérlet a magyarázata a gyakori szerepváltástól elválaszthatatlan ciklusváltásnak, valamint a költői nyelv képszerűsége-anyagszerűsége és önreflexív képessége kiaknázásának, annak a gyakori mozzanatnak, hogy Baka István költészetében a vers többször is elvégzi a költői szó elemzését. (Erre példa a *Csak a szavak* című vers, amely a teljes Baka-poétika önreflexiója.)

Az a tény, hogy ez a költészet hisz a nyelvben, a szóban mint autentikus világban, Baka poétikáját a későmodernséghez köti, és ez különbözteti meg a posztmodernről. Formaválasztása, „a megszerkesztettség módja, egy, a posztmodernekétől eltérő nyelvi játék választja el, meg talán az is, hogy a külső formát tekintve sokszor hagyományosnak tetsző alakzatokban gondolkodik, (...) hinni látszik egy értelemmel bíró (vers)világban.”²⁹ A kulturális emlékezetből újraértékelt, újrahierarchizált világokat, motívumokat, toposzokat, szerepeket szigorú rendbe

²⁹ FRIED István: *Baka István „benső világtere”*, in: Uő: *Árnyak közt mulandó árny*, 109–139., itt: 116.

szervezte,³⁰ amely a versbe vetett hit, a szó-lét elsőbbségét teremti meg, hiszen a „gondos megkomponáltság eredményeképpen zárt ciklusok (és kötetek) (...) egy meghatározott poétikai tartomány teljességének az érzetét keltik. Ezt a szigorú kompozícióval és a motívumok sajátos alkalmazásával éri el a költő, ugyanis viszonylag kevés motívumot használ, de azok következetesen felépített rendszerré szerveződnek.”³¹ Míg a posztmodern szövegben metadiskurzusok foglalják el a premier diskurzusok helyét,³² addig az utalások, irodalmi, zenei, képzőművészeti elődök felismerhető módon úgy kapnak helyet Baka István lírájában, hogy azok a „rejtegetett lírai Én akaratának vannak alávetve”, és a szubjektum helyreállításának folyamatában új rendbe szerveződnek.³³ A megidézett poéták, lírai, drámai vagy epikus figurák emlékeztetnek *egykori* identitásukra. Úgy szólnak a versek a jelenhez, hogy minduntalan hagyomány- és

³⁰ Vö. i. m. 117.

³¹ NAGY Márta: *A huszönötödik ének. Baka István Könyörögj érettem című versciklusáról*, in: *A Móra Ferenc Múzeum évkönyve* (Irodalom- és művészettörténeti tanulmányok. *Studia historiae literarum et artium*, 3.), Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 2001, 116–138., itt: 118.

³² Vö. KULCSÁR Szabó Ernő: *Az irodalmi modernség integratív történeti értelmezhetősége*, in: *Uő: Irodalom és hermeneutika*, 81–96., itt: 94.

³³ FRIED István: *Van Gogh szalmaszéke. Baka István új verseskötete*, in: *Uő: Árnyak közt mulandó árny*, 81–109., itt: 86.

múltértelmező, -átértékelő szerepüket nem adják fel. A művek utalásai – a klasszikus modernség idézéstechnikájával szemben – nem más szövegek *átvett*, idegen idézetei, amelyekre reflektál a saját szöveg. Baka poétikájában a *saját szöveg* nem az utalásokhoz, idézetekhez képest körvonalazható, hanem ezek képezik a szövegek létmódját, átértelmezhettségükben ragadhatók meg.³⁴ A költeményekben körvonalazódó gondolkodói attitűd, a Baka-költészet apokaliptikus alapvonása a világ „»karnevalisztikus« jellegét mint értékvesztést éli meg: míg a posztmodern szövegek ezt a tapasztalatot vállrándítással vagy nevetve veszik tudomásul, az igazi értékek után sóvárgó modernizmusban ugyanez a tapasztalat keserűséget és felháborodást vált ki.»³⁵ A Baka-költészet későmodernségét támasztja alá a versekben körvonalazódó szubjektumfelfogás, és az a *verstény* is, hogy a nyelv uralhatósága iránti szkepszis mint értékválság a posztmodern költészetektől eltérően nem jár együtt az értékek utáni keresésről való lemondással,³⁶ hiszen számára a költői nyelvben létezés reménye az egyetlen elfogadható költőszerep egy olyan korszakban – a 20. század hetvenes, nyolcvanas és

³⁴ Ennek a poétikai sajátosságának az értelmezésére vállalkozik FRIED István *Árnyak közt mulandó árny* című kötetének tanulmányaiban.

³⁵ NAGY Gábor: „... *legyek versedben asszonánc*”, 285.

³⁶ Vö. i. m. 286.

kilencvenes éveiben –, amelyben az irodalom társadalmiságot hangsúlyozó szerepe anakronisztikussá vált, a közvetlen politikai-társadalmi szerepvállalás idejétmúlt, de nem lehet úgy tenni, mintha az irodalom szellemi környezetében nem történt volna semmi, különösen az 1989 körüli időszakban.³⁷

Baka költészete azokhoz a költészeti törekvésekhez áll közel, amelyek a műalkotást nyelvi konstrukciónak tételezik, kifejezve, hogy „a kor az egyéniségek kibontakozását csak a külön világokba való belemenekülés esetén biztosíthatja.”³⁸

Baka egy kaotikus korban, „amelyikben nem csupán a költői cselekvés társadalmi »áttétele« kérdőjeleződött meg, hanem az is kérdéssé vált, hogy egyáltalán lesz-e olvasójuk a leírt verssoroknak, gondolatoknak”,³⁹ olyan költői magatartást és szerepet választott, amely az önálló költői világok kialakítására és belakására törekedett.

Értekezésemben arra a következtetésre jutottam, hogy Baka István poétikájának, a *Tájkép fohásszal* metaforikus-önreflexív versnyelve és próteuszisága az a 20. század végi félreismerhetetlen költői szólam, amely anélkül hogy kétségbe vonná a Nagy László és Juhász Ferenc költészetében

³⁷ Vö. FRIED István: *Líra, irodalomértelmezés, (vers)kötet*, 25.

³⁸ FÜZI László: *A mai magyar költészet és a társadalom*, 52.

³⁹ I. m. 53.

gyökerező romantikus-tragizáló versfelfogást, vagy megkerülné József Attila mikro- és makrokozmoszt összekapcsoló metaforikáját, a későmodern tárgyias költészeteszménytől a hetvenes-nyolcvanas évekre eljut egy olyan intellektuális-létösszegező versnyelvig, amelynek keretében nemcsak a közösségi-történelmi sorskérdések, hanem a lét végső kérdései is feltehetőek.⁴⁰ Költészetében a későmodernség problémafelvetései a vallomásos-tragikus lírai szerepfelfogás erőterébe kerülve értelmeződnek, és szerepverseiben, tehát a teljes poétikában a későmodernségnek a költészetfelfogása érvényesül, amely szerint az irodalom arra hivatott, hogy a lét végső kérdéseire, ha nem is végérvényes válaszokat, de elfogadható válaszlehetőségeket körvonalazzon. Baka ennek a felfogásnak a jegyében „értelmezi újra a világ- és a magyar irodalom kitüntetett szereplehetőségeit, létértelmezése eredendően tragikus, s az önvallomásokra építő beszédmód az irodalmat nem játékként, nyelvek interakciójaként, hanem ön- és létértelmező szerepében képzelel el”,⁴¹ vagyis egyfelől az

⁴⁰ Vö. NÉMETH Zoltán: *Párhuzamos líratörténetek. Baka István és Tőzsér Árpád költészetének összehasonlító vizsgálata*, in: Bombitz Attila (szerk.): „Égtájak célkeresztjén”. *Tanulmányok Baka István műveiről*, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2006, 111–125., itt: 116.

⁴¹ I. m. 117.

állandó veszteségből következő hiányérzet, identitásválság tragikumaként, másfelől „a költészetbe integrált egzisztencia a kulturális világtérben nyerheti el jelentését”.⁴²

4. A szerzőnek a disszertáció témájával kapcsolatban megjelent publikációi

- „... bennünk, emberekben van”. *Baka István istenképeről*, Forrás, 2001/3., 63–68.
- „Csak a szavak már nem maradt más” (*Baka István Gecsemáné című verséről*), Tiszatáj, 2004/3., Diákmelléklet
- „Nem kértelek s nem kérnélek ma sem” (*Széljegyzetek Baka István Zsoltár című verséhez*), Székelyföld, 2006/8., 35–45.
- „Sátán és Isten foglya”. *A költői képek mint világtérmező alakzatok Baka István költészetében*, Forrás, 2010/9., 68–95.
- *Baka István költészetének későmodern vonásai*, Tiszatáj, 2010/12., 65–72.
- *A költőszerep két változata Baka István költészetében*, Magyar Napló, 2011/1., 11–23.
- *A szerepjáték mint (vers)létmód Baka István költészetében*, Székelyföld, 2011/7. 51–82.

⁴² FRIED István: *Baka István „benső világtere”*, 113.